

Moutier-Bitan, Marie:

Le pacte antisémite. Le début de la Shoah en Galicie orientale juin-juillet 1941

Passés/Composés, Paris, 2023. 316 oldal.

A szerző – akinek ez már a harmadik könyve¹ – a társadalomtudományok egyik legrangosabb intézményében (a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales; EHESS), 2021-ben megvédett doktori disszertációját publikálta, amelynek fókuszában az 1941 nyarán, Kelet-Galíciában (Lviv környékén) végbement antiszemita erőszak áll. Monográfiája, amelyben nagyszerűen hasznosítja mindazokat a terepmunkai tapasztalatokat, amelyeket a Yahad-In Unum szervezet misszióinak keretében szerzett,² szervesen illeszkedik abba a megújult történeti kutatómunkába, amelyet Dieter Pohl³ és Kai Struve⁴ neve fémjelez, és amely újragondolja és átértékeli a Szovjetunió nyugati régióinak a szerepét és a jelentőségét abban a német antiszemita politikában, amely a zsidók módszeres fizikai megsemmisítésének irányába mozdult el.

Moutier-Bitan, a fényképekkel illusztrált könyvében, nem csupán a szakirodalmat és a levéltári forrásokat, hanem a tanúvallomásokat, a népszámlálási feljegyzéseket, a fényképeket, az évkönyveket, a jogi dokumentumokat és az eltűnt zsidó közösségek megmaradt emlékkönyveit is felhasználja – az elvárható kritikus elemzésnek alávétve; és középpontba állítja mind az áldozatok, mind pedig a szemlélők (*bystanders*) nézőpontját is. Ugyanakkor, az egyes fejezetek során át, emberi léptékű és helyalapú megközelítésben mutatja be azokat a „gyilkos és brutális [társadalmi] felfordulásokat”, amelyek segítenek megérteni, hogy a már jelen lévő helyi feszültségekre miképpen telepedett rá a zsidók megsemmisítését célul kitűző náci politika (14).

Az 1941. július eleji lvivi pogrom – ma már közismert – korabeli fényképei⁵ kapcsán könyve bevezetőjében a szerző felteszi a kérdést:

„Kik voltak ezek az emberek, nők, gyermekek? Kiknek nevettek? Hogyan váltak a lvivi pogrom szereplőivé? Néhány nappal az invázió után miképpen vált lehetségessé egy ilyen jelenet? Hol voltak a németek, és milyen szerepet játszottak? Hogyan válik valaki gyilkossá vagy egy tömeggyilkosság cinkosává? Ezeknek a civileknek a belekeveredése annál is inkább vált égető kérdéssé, mivel a meg szállás első napjaiban szabad teret kaptak arra, hogy a tetszésük szerint cselekedjenek.” (11)

Moutier-Bitan a könyvében gyakorlatilag ezekre a kérdésekre keresi a választ. Mindehhez azt is tudni kell, hogy Kelet-Galíciában (a mai Nyugat-Ukrajnában) 1941 júniusában mintegy 570 000 zsidó élt, akik azonnal célkeresztbe és teljes jogú szovjet állampolgárokból a társadalom peremére kerültek. A Szovjetunió elleni háború első 40 napjában – a 143-ra becsült pogromban – körülbelül 20 ezren váltak az atrocitások áldozataivá. Egyik napról a másikra ugyanis, a szomszédok elkezdtek gyilkolni a szomszédjaikat.

1 Lásd Moutier-Bitan, Marie 2014: *Lettres de la Wehrmacht*. Paris (Timothy Snyder előszavával); Uő. 2020: *Les Champs de la Shoah. L'extermination des Juifs en Union soviétique occupée, 1941–1944*. Paris.

2 Lásd <https://www.yiu.ngo/en> (utolsó letöltés: 2025. március 21).

3 Lásd például Pohl, Dieter 1993: *Von der „Judenpolitik“ zum Judenmord. Der Distrikt Lublin des Generalgouvernements 1939–1944*. Frankfurt am Main etc. (Münchner Studien zur neueren und neuesten Geschichte, 3); Uő. 1996: *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens*. München (Studien zur Zeitgeschichte, 50); Uő. 2008: *Die Herrschaft der Wehrmacht. Deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941–1944*. München (Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte, 71).

4 Lásd <https://www.alexander-brueckner-zentrum.org/en/people/kai-struve> (utolsó letöltés: 2025. március 21).

5 Lásd <https://www.gettyimages.com/photos/lviv-jews> (utolsó letöltés: 2025. március 21).

A szerző a vizsgálatát távolabbról indítja. Könyve első részében (*Egy világ agóniája*) az 1918 és 1939 között lengyel, majd szovjet régió zsidóságának sokszínűségét vázolja a két világháború közötti időszakban. Megtudjuk, hogy míg a régió – többségében ukrán – lakosságának mintegy háromnegyede a mezőgazdaságban dolgozott, addig a zsidók 70%-a városokban élt. Többnyire kereskedők voltak, éttermeket üzemeltettek, vagy a gabonafeldolgozás területén tevékenykedtek (malom, lisztgyár). A visszaemlékezések révén betekintést nyerünk a zsidók és nem zsidók közötti hétköznapi kapcsolatokba, és megismerkedünk a zsidókról alkotott képpel/képekkel, illetve sztereotípiákkal és klisékkel is. Ide sorolható az a meggyőződés is, miszerint a zsidók a legjobb oktatásban részesülnek és a legszebb házakban élnek – miközben nem foglalkoznak földműveléssel.

A második világháború kitörését követően Kelet-Galícia rövid időre német, majd 1941. június 22-ig szovjet fennhatóság alá került. Ez utóbbi időszakban jelentős társadalmi átalakulás ment végbe. A társadalmi ranglétrán a lengyelek visszaszorultak, miközben az ukránok és a zsidók jobb pozíciókba kerültek, mert megnyílt számukra a közigazgatásban való elhelyezkedés lehetősége. A zsidó kereskedők, vállalkozók, földbirtokosok helyzete viszont jelentős mértékben romlott. Ugyanakkor deportálásokra is sort került; három hullámban. A mintegy 140 000 deportált 80%-a lengyel, 10–15%-a ukrán és 5–10%-a zsidó volt (115).

Könyve második részében (*A náci partitúra*) Moutier-Bitan annak a meggyőződésének ad hangot, hogy Nyugat-Ukrajnában a náci inváziót követő első hetek eseményei egy jól kézben tartott zenei partitúra benyomását keltik (131), és elmeséli azokat az eseményeket, amelyek 1941 utolsó hetében végbementek: tartakivi tömeggyilkosság (173 zsidó áldozat június 23-án), a jovkvai zsinagóga kifosztása és felégetése (kb. június 28–29, vagy a következő napokban), zsidó „mesterlövészek” kivégzése Sokalban (300 áldozat, június 29-én és 30-án), mintegy 200 zsidó férfi legyilkolása Dobromylban, miután a helyi hatóságok mintegy negyven megcsonkított holttestet exhumáltak (július 5-én). Ugyanakkor mindennapos volt a vallásos zsidó kinézetű emberek végzálása is (például a nyilvános szakállnyírások).

A monográfia harmadik része (*A piszkos kezek*) a helyi polgárok és a náci *Einsatzgruppen* részvételét elemzi az 1941. július 1. és 11. között az ukrán városokban és a környező vidékeken elkövetett tömeggyilkosságokban. A szerző érdeklődése középpontjában az ukrán közigazgatás kinevezése, a helyi milícia felállítása és a pogrom kirobbantása közötti összefüggés áll. Álláspontja szerint a pogrom kérdésében a náci felső vezetés döntött, a gyakorlati kivitelezést viszont a helyi ukrán nacionalista bizottság ülésén szögezték le (199). Értelemszerűen ebben a részben kerül a középpontba a Lvivi mészárlás leírása és elemzése is, amelynek egyébként komoly szakirodalma van. Moutier-Bitan álláspontja, hogy ukrán részről a kollaboráció és a zsidók kiirtása szorosan összekapcsolódott, mert gyakorlatilag „ez volt az OUN-B és a német megszállók közötti antiszemita paktum lényege” (256). Enélkül a zsidó lakosság kiirtása nem lett volna lehetséges.

A szerző szerint az ukrán nacionalistákat elsősorban a független Ukrajna reménye (és ígérete) hajtotta bele az együttműködésbe a Harmadik Birodalommal. Mikor ezek a remények szertefoszlottak már késő volt: túlságosan kompromittálódtak a kollaborációban, amit a német propaganda kellőképpen kihangsúlyozott. Ugyanakkor meglehetősen keveset tudunk meg a zsidó tömeggyilkosságok szervezőiről és elkövetőiről. A monográfia inkább az áldozatok és a szemlélők álláspontját domborítja ki. Egyébként maguk a felhasznált források sem a legalkalmasabbak a végrehajtók motivációinak a megragadására.

Jóllehet a szerző azt állítja, hogy a náci megszállás idején a helyi pogromok résztvevőinél az antiszemitizmus és a politikai aspirációk találkoztak, akikben egyben égett a gazdasági és a társadalmi elégtételvétel vágya is, ennek ellentmondanak azok, a könyvben is taglalt események, amikor az ukrán nacionalizmus aktív áramlataitól viszonylag távol álló településeken élő szomszédok játszottak szerepet a helyi zsidók lemészárlásában. Ebből kifolyólag az OUN-B „csápos polip” képe (197), amely behálózta az ukrán társadalmat, egyelőre nem tekinthető bizonyítottnak. Ugyanakkor az is további vizsgálódás tárgyát képezheti, hogy az ukrán nacionalista szervezeteken és hálózatokon túl (mintegy 20 000 tag) a kollaboráció miképpen érintette és terjedt

ki az ukrán társadalom más csoportjaira, rétegeire, hiszen a kollaboránsok száma megközelítette a 350 000 főt! Itt elsősorban az antikommunizmus, a karrierépítés, a gazdasági érdekek stb. játszhattak szerepet. És ehhez nem feltétlenül kellett nacionalistának lenni!

Mindazonáltal az „antiszemita paktum” egy jól dokumentált és gondolatébresztő monográfia, amely átfogó képet kínál egy jól meghatározott megszállt szovjet területen (Kelet-Galícia) a holokauszt helyi gyökereinek kérdéskörében.

Jakab Attila